

Hinduşâh Nahçivânî'ye Ait *Düstûr el-Kâtib fî Ta'yîn el-Merâtib* Adlı Eserde Casusluk Anlayışı

The Concept of the Espionage according to Hindushâh Nahchiwânî's *Dustûr al-Kâtib fî Ta'yîn al-Marâtib*

Mustafa UYAR*

Öz

Çalışma, Düstûr el-kâtib fî ta'yîn el-merâtib adlı eserdeki casus ve casusluk ile ilgili bölümü ele almakta, verdiği bilgileri değerlendirmektedir. Bu veriler, İlhanlı Devleti'nde ve genel olarak XIII-XV. yy. Yakın-Doğusunda kurulmuş olan siyasi teşekküllerde yürütülen istihbarat ve casusluk faaliyetinin anlaşılmasını kolaylaştırmaktadır.

Anahtar Kelimeler: İlhanlı, Casusluk, İstihbarat, Nahçivânî.

Abstract

The study deals with the section about the espionage in Dustûr al-kâtib fî ta'yîn al-marâtib, and discusses the knowledge in this section. The knowledge facilitate to understanding the intelligence and the espionage activities which are performed in Il-Khanid State and in Middle East during XIIIth-XVth centuries.

Keywords: Il-Khanid (Il-Xanid), Espionage, Intelligence, Nahchiwânî.

* Arş. Gör. Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Tarih Bölümü, Ortaçağ Tarihi Anabilim Dalı.

Kaynak Hakkında Birkaç Söz

Düstür el-kâtib fi ta'yîn el-merâtib adlı eser, bu günkü Azerbaycan sınırları içinde yetişmiş bilim ve devlet adamı Muhammed bin Fahreddin Hinduşâh Nahçivânî tarafından XIV. yüzyılda kaleme alınmış Farsça bir eserdir¹. Şems-i Münşî olarak da anılan Nahçivânî'nin doğum tarihi tam olarak bilinmemekle birlikte çocukluk yıllarının, Argun Han (1284-1291) dönemine denk geldiği tahmin edilmektedir. Kaynaklardan edinilen bilgiye göre, Fahrüddin künyesi ile anılan babası, İlhanlılar zamanında önemli bir şahsiyet konumundadır. Kişiliğinde, bilim adamlığı ve devlet adamlığını birlikte barındırmaktadır. Muhammed Nahçivânî, babasının himayesinde önemli işlere imza atmış, devletin mâliyesi ve vilâyetlerin yönetiminde tecrübe sahibi olmuştur².

Muhammed Nahçivânî, İlhan Ebû Sa'îd ve Arpa Han dönemlerinin önemli devlet adamı Giyâseddin Muhammed Reşîdî'nin (öl. 1336) yakınında bulunmuş ve ondan himaye görmüştür. Ona yakınlığı sayesinde, babasından sonra bir bilim ve devlet adamı olarak ün kazanmıştır. Kendi ifadesinden Giyâseddin'in vezirliği döneminde *İnşâ Dîvanı*'nda münşî olarak görevlendirildiğini anlamaktayız³.

Nahçivânî'nin devlet işlerindeki bilgi ve yeteneğinin İlhan Ebû Sa'îd tarafından fark edilmesi üzerine, devlet teşkilâtını mufassal şekilde tasvir

¹Ortaçağ Tarihi kaynakları arasında önemli bir yer tutan çalışmamıza konu ettiğimiz bu eser, XIII. yüzyılın sonları ve XIV. yüzyılın başında meydana gelen tarihi olayların aydınlatılması açısından önemlidir. Ancak, kaynak dilimize kazandırılmış olmadığı gibi, Ortaçağ Kaynakları hakkında bilgi veren önemli eserlerde dahi bu kaynaktan bahsedilmemiştir. Sözelimi, Prof. Dr. Ramazan Şeşen tarafından hazırlanan başvuru eserinde, (*Müslümanlarda Tarih-Coğrafya Yazıcılığı*, İstanbul 1998) ele aldığımız kaynağın adı geçmemektedir. Bununla birlikte, *Düstür el-kâtib fi ta'yîn el-merâtib* hakkında en kapsamlı çalışmalar Abdülkerim Alioğlu Alizâde tarafından yapılmıştır. I. cildinin 1. ve 2. cüzleri 1964 yılında Sovyetler Birliği Akademisi, Asya Milletleri Enstitüsünce Farsça olarak neşredilen ve metin kritiği Alizâde tarafından yapılan eser için yine bu bilim adamı tarafından İngilizce, Rusça ve Farsça olarak kaleme alınmış birer önsöz bulunmaktadır. Önsözlerde eser tanıtıldıktan sonra, kaynaktaki yer alan sosyo-ekonomik veriler değerlendirilmiştir, bkz., Muhammed bin Hinduşâh Nahçivânî, *Düstür el-kâtib fi ta'yîn el-merâtib*, (Tash. A. A. Alizâde), c. I-II, Moskova 1964. Eserin genel olarak tanıtımını yapan şu iki çalışma da zikredilmeye değerdir: Ahmed Firûgbahş Fesâyî, "Düstür el-kâtib fi ta'yîn el-merâtib, eser-i Hinduşâh Nahçivânî", *Kitâb-i Mâh Tarih ve Coğrafya*, V/3-4, Tahran 2002, s. 46-49; A. Gaffârî Ferd, "Düstür el-kâtib fi ta'yîn el-merâtib", *Kitâb-i Mâh Tarih ve Coğrafya*, V/3-4, Tahran 2002, s. 50-53.

Bu makale münâsebetiyle, eserin değerine dikkatimi çeken ve üzerinde çalışmamı tavsiye eden hocam Doç. Dr. İlhan Erdem'e teşekkür ederim.

²Hinduşâh b. Sancar Nahçivânî için bkz. *Düstür el-kâtib*, s. 40.

³*Düstür el-kâtib*, s. 40.

eden bir eser kaleme alması emredilmiştir⁴. Fakat, onun devlet işleriyle fazlaca meşguliyeti sebebiyle eser zamanında bitirilememiş, Giyâseddin'in ölümünden sonra tamamlanabilmiştir. Bu yüzden Nahçivânî, eserini İlhan Ebû Sa'îd'e değil de Celâyirî hanedanı kurucusu olan Hasan-ı Büzürg'ün (1336-1356) oğlu Sultan Üveys'e (1356-1374) sunmuştur. Hinduşâh Nahçivânî'nin büyük emek harcıyarak vücuda getirdiği eser, yazar tarafından kaleme alınması sebebiyle orijinallik ifade etmektedir. Kaynak, Sultan Üveys'in gerçekleştirdiği reformlarda geniş ölçüde başvurulan bir mehoz veya rehber olma niteliği kazanmıştır⁵. Eserin, müellif nüshası dahil büyük kısmı günümüze ulaşmamıştır. Bunun sebepleri olarak, eserin çok sayıda istinsahının yapılmamış olması ve Sultan Üveys'in ölümünden sonra gerçekleşen iç mücadeleler gösterilmektedir⁶.

Eserin tashîh ve neşrini gerçekleştiren Alizâde, haklı olarak, *Düstûr el-kâtib fî ta'yîn el-merâtib*'de değinilen konuların her birinin ayrı birer monografi dahilinde ele alınması gerektiğini vurgulamaktadır. Kendisi bu yargıya uygun olarak, sadece eserdeki sosyo-ekonomik verilerle ilgilenmiştir⁷.

Şiirsel bir dil ve zengin terminolojinin kullanıldığı eserde⁸ ele alınan konular özetle şunlardır: Toprak mülkiyeti ve bunun kullanılması; vergiler ve bunların toplanması; adli sistem ve unsurları; şehir hayatı, bununla ilgili olarak ticaret ve zanaat; yerleşik ve göçer ekonominin problemleri; çiftçinin durumu, bu tabakanın istismârı ve sonuçları; devlet teşkilâtı ve hiyerarşik nizâmı; birçok bilim, devlet adamı, eşrâf, memurun isimleri ve bu şahsiyetler hakkında bilgiler; imâr faaliyetleriyle alakalı meseleler, bu işlerde çalışan görevliler ve zanaatkarların sorumlulukları vb... Bir kısmını incelediğimiz eser, bunlar dışında birçok tâli meseleye de یشik tutmaktadır.

⁴*Düstûr el-kâtib*, s. 41.

⁵*Düstûr el-kâtib*, s. 41.

⁶*Düstûr el-kâtib*, s. 41.

⁷*Düstûr el-kâtib*, s. 42; Örneğin, Alizâde, VI. Türk Tarih Kongresi'ne sunduğu bildiri çerçevesinde *Düstûr el-kâtib*'de yer alan sosyo-ekonomik verileri değerlendirmektedir; bkz., A. A. Alizâde, "Muhammed ibn Hinduşâh Nahçivânî'nin *Düstûr el-Kâtib fî Tayîn el-Merâtib* Eseri Yakın ve Ortadoğu Memleketlerinin Sosyal ve Ekonomik Tarihinin Bir Kaynağı Gibi", *VI. Türk Tarih Kongresi'ne Sunulan Bildiriler*, Ankara 1967, s. 253-265.

⁸Arapça terimlerin ağırlıklı olarak kullanıldığı eserde Farsça yanında Türkçe terimlere de yer verilmiştir. Kendisinden önce bu tarzda eserler kaleme alan müelliflere nispetle Nahçivânî, kullandığı terminoloji aracılığı ile sosyal ve ekonomik duruma vukûfiyetini bâriz bir şekilde göstermektedir. Bu tanıımı teyit edecek en basit örnek, daha önce Reşîdüddin ve Kazvîni gibi müellifler tarafından kullanılmayan *yerleşik* (mukîmî) ve *göçebe* (kuçengci) terimlerinin Nahçivânî tarafından kullanılmış olmasıdır, bkz., *Düstûr el-kâtib*, s. 42.

Casusluk Kavramı Hakkında Kısa Bir Tanımlama

Konusu itibâriyle, makalemiz dahilinde kullanılan birkaç terimin tanımlanması faydalı olacaktır kanaatindeyiz. İstihbarat sürecinin en önemli ham maddesi *haberdur*. *Haber* yada *ham bilgi*, düşman, düşman olması muhtemel, tarafsız ve hatta dost ülkelerle ilgili her türlü bilgidir. *İstihbarat* terimi günümüzdeki genel anlamıyla, akıl, zekâ, anlayış, haber, bilgi, vukûf, işitilen haberler, duyulan şeyler, toplanan bilgiler, alınan haberler, bilgi toplama, haber alma demektir. Teknik anlamı ise, *haberlerin işlenmesi sonucu üretilen bir ürün veya bilgidir*. Daha kapsamlı tanımı ise, planlama, araştırma, deliller toplama, çeşitli aklî ve tecrübî ilmî metodlar ile bunları değerlendirip bir sonuca varma ve kullanmadır. Bu süreçte, bir veya bir kaç kaynaktan alınan haberin değeri, kaynağının güvenlik derecesi tayin edilir, haber evvelki bilgi ve haberlerle karşılaştırılarak manâlandırılır, ivedi olup olmadığı tespit edilir ve ilgili yerlere gönderilir. Bir başka tanıma göre ise, her ülkenin, yabancı devletler hakkında bilgi toplamak, toplanan bilgileri değerlendirmek ve hassas taraflarını kullanarak onları zayıflatmak, bölmek için yapılan faaliyetlerine genel anlamda istihbarat adı verilmektedir⁹.

Bu faaliyetlerin her ülke tarafından kullanılan genel bir yöntem olduğu kabul edilmektedir. Tarih boyunca her devlet kendi çıkarları açısından bu tür istihbarat faaliyetlerinde bulunmuş ve geniş bir istihbarat ağı kurmuştur. Ülkelerarası karşılıklı yürütülen istihbarat faaliyetlerinin, ülke içerisinde mevcut düzen veya iç asâyiş karşıtı faaliyetler için de kullanılması, en doğal hak olarak görülmüştür. Bu sistematik içerisinde, istihbarat faaliyetleri iki tür olarak uygulanmıştır. Bunlar:

İç İstihbarat: Bir ülkede, devletin idari şeklini bozmak, rejimini yıkmak, fertler arasına nifak sokmak, hükümete güveni sarsmak, mezhep ve din ayrılıkları yaratmak gibi maksatlarla yapılan faaliyetleri gün ışığına çıkarmak, zararsız hale getirmek ve casuslukla mücadele etmek gayesini güder. İstihbaratın en basit şekli budur. Ancak, tarihsel süreçte iç istihbarat şahısların, hükümdarların ve rejimlerinin korunmasını hedef alırken bugün, devletin iç güvenliğini korumayı gaye edinmektedir.

Dış İstihbarat: Hedef devletlerin potansiyel kudret ve kabiliyetlerini meydana çıkarmak için yapılan faaliyettir. Bu tür istihbarata propaganda ve sabotaj gibi faaliyetler hakkında bilgi edinilmesi de dahildir.

⁹Erdal İter, *Milli İstihbarat Teşkilâtı Tarihçesi*, Ankara 2002, s.1; Aziz Yakın, *İstihbarat Casusluk ve Casuslukla Mücadele*, Ankara 1969, s. 33. Muazzez Şenel, A. Turhan Şenel, *Stratejik İstihbarat*, Ankara, 1970, s. 12; Mustafa Balcıoğlu, *Teşkilat-ı Mahsusadan Cumhuriyete*, İstanbul 2001. s. 1.

Haber veya *ham maddenin* nasıl ele geçirildiğine baktığımızda iki şekilde karşımıza çıkmaktadır:

Açık (aleni) İstihbarat, bir ülkenin alenî, meşrû ve kanunî şekilde haber toplamasıdır. *Espiyonaj* yani *casusluk* ise gizli metodlarla haber almadır. Bunlardan birincisine kanunî veya meşrû istihbarat (legal intelligence activity) ikincisine de gayri-kanunî istihbarat (illegal intelligence activity) denir¹⁰. Tabii olarak bu faaliyet için casuslar kullanılmıştır. *Câsûs* teriminin kökenine indiğimizde, kötü haber taşıyan kişi (*sâhibu es-sır eş-şerr*) manasında kullanılan bir kelime olduğunu görürüz. Bu kelimenin karşıtı ise, iyi haber taşıyan kimse (*sâhibu es-sır el-hayr*) demek olan *nâmûs* kelimesidir. Kaynaklarda *câsûs* kelimesinin müterâdifi olarak *'ayn* ve *münhî* kelimelerinin kullanıldığına da şahit olmaktadır¹¹.

Bu kısa tanımdan sonra çalışmamızın asıl konusuna dönebiliriz.

Düstür el-Kâtib fî Ta'yîn el-Merâtib'e Göre Casus ve Casusluk¹²

Makalemize konu olan casusluk ve istihbarat ile ilgili kısım, kaynaktan *der-icâbet-i ta'yîn-i münhiyân ve câsûsân* başlığı altında ele alınmıştır. Müellif, bu bölüm dahilinde şu konulara yer vermiştir:

- 1) Casus tayininin gereği ve sebepleri;
- 2) Casusların nerelerde kullanılacağı;
- 3) Bunların tayininde dikkat edilmesi gereken hususlar;
- 4) Görevlendirilecek kişilerde aranması gereken özellikler;
- 5) Alternatif görevlendirmeler;
- 6) Bu konuda hükümdar ve vezirin sorumlulukları.

Müellifimiz, casus tayininin gereği hakkında genel bir ifadeyle şunları söylemektedir:

¹⁰Aziz Yakın, *İstihbarat Casusluk*, s. 37.

¹¹M. Canard, "Djäsûs", *EP*, Leiden 1963, c. II, s. 486.

¹²Burada hemen belirtelim ki, çalışmamızın amacı ne Ortaçağda câri olan casusluk olgusunu uzun uzadıya tanımlamak, ne de ele aldığımız devrede var olan ve *berid*, *ulak* yada *yam* adlarıyla anılan *posta/haberleşme* teşkilatlarını incelemektir. Makalemiz, başlıktan da anlaşılacağı üzere yalın bir şekilde, Nahçivânî tarafından ortaya konan casusluk nazariyesi üzerinde durmaktadır. Bu dönem casusluk faaliyetleri, sebepleri ve sonuçları başka bir çalışmamızda ele alınacaktır.

“...*hazret-i sultan*, dost olanlarla iyi geçinmek ve düşmanların hilelerinden sakınmanın kâidesini ayakta tutmak; çalışanların durumuna ve işlerin ahvâline vâkıf olmak için; *hâkimlerin* ve *mutasarrıfların re'âyâ* ve diğer teba ile ilişkilerinin nasıl olduğunu; vilâyetlerde gerçekleşen yıkıcı faaliyetleri ve imâr faaliyetlerini; askerî işlerin seyrini, yapılan icraatları ve bunlarla alakalı meseleleri bilmek için *haberdârlar*, *münhîler* ve *câsûslar*¹³ tayin etmelidir”¹⁴.

Siyasetnâme tarzında kaleme alınan eserin müellifi, casus tayini konusundaki bu gerekliliği dile getirdikten sonra İslam Dini'nin bu duruma nasıl baktığına değinmektedir. Müellif, Kur'ân-ı Kerîm'den bir âyete (XLIX/12) işaret ederek¹⁵, âyetin müminlerin birbirleri hakkında haber toplamaları ve casusluk yapmalarını yasakladığını; fakat, bu âyetin yalnızca *sâlih*lere ve *sıradan müslümanlara* hitâb ettiğini; bu yasağın hükümdarlar için geçerli olmadığını söylemektedir¹⁶. Görüşüne kanıt olarak ise, hükümdarların “tüm ülke işlerinde tedbirli davranmak, dostları *yüceltmek* ve düşmanları *kahretmek* zorunda” olmalarını öne sürmektedir. Çünkü, “reayanın ve diğer mâsum tebanın büyük afetlerden ve korkunç hadiselerden korunması” casuslar görevlendirilmesi yoluyla sağlanacaktır¹⁷.

Nahçivânî, sadece casus tayini ile istenilen sonuca ulaşamayacağını söylemektedir. Görevlendirilen bu casusların devlet taraftarlarını ve karşıtlarını, devlet görevlilerinin reayaya nasıl muamele ettiğini tam bir şekilde hükümdara bildirmesinin gerekliliğini belirtmektedir. Onun deyimiyle, “hükümdar, bu devlet görevlilerinden hak edenlerine zor kullanarak ve onları alıkoyup cezalandırarak; diğerlerine ise iltifat edip konumlarını yükselterek adâleti sağlamaya çalışacaktır”¹⁸. Casuslar marifetiyle düşmanların ne planladıkları öğrenilebilecek; duruma göre emîrlerin, askerlerin, yardımcı kuvvetlerin her an tetikte olması, savaş tehzizatı ve savaşta kullanılan hayvanların da hazır bulunması sağlanacaktır¹⁹.

¹³*Haberdâr*, *münhî* ve *câsûs* terimleri eserde birbirleri yerine kullanılmakta, aynı anlamı ifade etmektedirler. Bu üç görevli için müellifimiz tarafından ayrı birer görev tanımlaması yapılmamıştır.

¹⁴*Düstûr el-kâtib*, s. 340-341.

¹⁵“...*egerçi der kelâm-i mecîd ve fermân-i hamîd (ve) 'azîm Allah Celâlihu mezkûrest, ve lâ tecessesû ve lâ yağteb ba'zikum ba'zen...*”, *Düstûr el-kâtib*, s. 341.

¹⁶*Düstûr el-kâtib*, s. 341; Bu konu Ortaçağ İslam düşünürleri tarafından da tartışılmıştır. Mâverdî, yasakların ihlal edildiğine dair kanıt bulunması halinde araştırma/izleme (*tecessûs*) yapılabileceğini söylerken, Gazâlî bu görüşü reddetmektedir, bkz, Canard, “Djâsûs”, s. 486.

¹⁷*Düstûr el-kâtib*, s. 342.

¹⁸*Düstûr el-kâtib*, s. 342.

¹⁹*Düstûr el-kâtib*, s. 342-343.

Yapılan istihbarat sayesinde, devlet görevlileri, *mutasarrıflar* ve *hâkim*lerinden hiç biri reaya zulm ve taaddi edemeyecek, bu yolla devlet "mutlaka" mamûr hale gelecektir. Reaya da emin bir şekilde yaşamını sürdürerek hükümdardan razı olacaktır²⁰. İdari teşkilâtı kasteden Nahçivâni, sistemde bozulmalar meydana geldiğini belirtmekte, bu sebeple her vilâyet işinin ehli birer yönetici tayin edilmesini önermekte; fakat bunların da casuslar aracılığı ile takibini salık vermektedir²¹.

Bölümün *fâ'ide ve tenbîh* başlığını taşıyan kısmına gelindiğinde ise müellif ilk olarak, daha önceki hükümdarların haberdâr, münhî ve casus tayini yaptıklarını, bunun hükümdarlığın ve sağ duyunun gereklerinden olduğunu tekrar hatırlatmakta, bu stratejinin aynen takip edilmesini tembihlemektedir²².

Müellif, casus tayininde dikkat edilmesi gereken önemli bir husus olarak, bu kişilerin hükümdar ve vezir dışında kimse tarafından bilinmemesini, bunlardan hükümdar ve vezirden başkasının bilgi almasının engellenmesini vurgulamaktadır²³. Eserin verdiği bu bilgiden, söz konusu dönemde casusluk sayesinde elde edilen verileri işleme tabi tutarak stratejik faydaya dönüştüren bir istihbarat teşkilâtının var olmadığı sonucu ortaya çıkmaktadır. Anlaşıldığına göre, gizlilik kaygısıyla verilerin değerlendirilmesi sadece hükümdar ve vezir tarafından primitif bir şekilde yapılmaktaydı.

Nahçivâni, "bir başka ülke hükümdarı ile mutâbakat sağlandığında, yazışmalar veya antlaşmalar yapıldığında dahi, o ülkede casus bulundurulmasına devam edilmeli ve yapılan icraatlar eskisi gibi takip edilmelidir" diyerek istihbaratın sürekliliği konusunda uyarıda bulunmaktadır²⁴.

Bu "çok önemli" göreve getirilecek kişilerde olması gereken özellikler, müellif tarafından şu şekilde sıralanmıştır: "Yeteri derecede zeki ve gayretli olmalıdırlar; kimse onları altın ve gümüşle yolundan saptıramamalıdır.

²⁰ "...be vâsita-i itilâ'-i pâdişâh...hiç âferide râ ez 'ummâli ve mutasarrıfâni ve gumeştegân-i hazret-i sultan kudret-i ânki be yek ser-mûy-i ber re'âyâ ve sâkinân ta'addi ve tetâvul kunend ne-bâşed..." , bkz, *Düstür el-kâtib*, s. 343.

²¹ *Düstür el-kâtib*, s. 343-44. Tüm bu sıralananlar içinde, kaynakta casusların yürüttükleri propaganda faaliyeti ve onların propagandist/dâ'î yönlerine ilişkin herhangi bir veri bulunmamaktadır.

²² *Düstür el-kâtib*, s. 344.

²³ *Düstür el-kâtib*, s. 346.

²⁴ *Düstür el-kâtib*, s. 347.

Hükümdarın sırlarını ruhlarında saklamalı ve kesinlikle ifşâ etmemelidirler²⁵. Nahçivânî, “eğer bu göreve herhangi bir kişi tayin etme imkanı bulunamaz ise tacirlerden, hedef memleketlere sürekli gelip gidenlerden imânı kavî, Hacc’a gitmiş ve haklarında iyi konuşulanlar belirlenerek bunlardan yararlanılması” gerektiği görüşündedir. “Zirâ, melikler, sultanlar ve hatta onların tebaları bu kişilerin casus olduklarından şüphelenmeyeceklerdir²⁶”.

Ayrıca eser, diğer hükümdarlardan ülkeler arasında ittifak ve güvenin tam olduğu, bu yüzden casusluk faaliyetlerine gerek olmadığı kâbilinden teklifler gelebileceğini bildirmektedir. Müellife göre, böyle bir öneri gerçeği yansıtmamakta olup, yalnızca yazışma teâmülü dahilinde bir ibâredir. Müellifin deyiimi ile, böyle bir öneriyi ciddi bir şekilde yapan hükümdar, tüm ülkelerde olduğu gibi kendi ülkesinde de her zaman casusların bulanacağı gerçeğinden habersizdir²⁷. İstihbaratın gizli ve ihtiyat dahilinde yapılması durumunda hiçbir civar ülke hükümdarı, bu gerçeği bilmekle beraber, kendisine casus gönderildiğini ispat edemez ve buna engel olamaz²⁸.

İlhanlı Devleti İnşâ Dîvânî’nda münşî olarak görev yapan Muhammed Nahçivânî’nin casusluk konusuna vurgu yapmasında ve ayrı bir bölüm halinde ele almasında, Ebû Sa’îd döneminde Hıristiyan misyonların ve başka unsurların ülkede oldukça rahat hareket etmeleri etkili olmuştur, kanaatindeyiz.

²⁵Nahçivânî, bu cümleden sonra sırrın nasıl saklanması gerektiğine dair Hz. Ali’den “*Benim sırrım girişi olmayan evler gibidir/Anahtarı kayboldu ve kilidi mühürlüdür*” vecizesini aktararak tembihini pekiştirmektedir: “*çünân ki emir el-mu’minin ‘Ali bin Ebî Tâlib radiya Allahu ‘anhu fermûde est, li es-sır ‘indî buyûtun lâ-ebih bihâ, kad zâ’e miftâhuha ve el-kuflu mahtûmun*”, bkz, *Düstûr el-kâtib*, s. 347-348; Nahçivânî’nin bu tanımından casusların sadece İslam ülkelerine gönderildiği anlaşılmaktadır. Gayrimüslim ülkelere gönderilecek casuslar hakkında herhangi bir bilgi vermeyişi, buralardan sağlanan istihbaratın, casusluk şeklinde gizli olarak değil, elçiler aracılığı ile aleni bir şekilde yapıldığı fikrini akla getirmektedir.

²⁶*Düstûr el-kâtib*, s. 347-348; Nahçivânî’nin bu tanımından casusların sadece İslam ülkelerine gönderildiği anlaşılmaktadır. Gayrimüslim ülkelere gönderilecek casuslar hakkında herhangi bir bilgi vermeyişi, buralardan sağlanan istihbaratın, casusluk şeklinde gizli olarak değil, elçiler aracılığı ile aleni bir şekilde yapıldığı fikrini akla getirmektedir.

²⁷*Düstûr el-kâtib*, s. 348.

²⁸*Düstûr el-kâtib*, s. 348-349.

KAYNAKÇA

Alizâde, A. A., "Muhammed ibn Hinduşâh Nahçivânî'nin *Düstûr el-Kâtib fî Tayîn el-Merâtib* Eseri Yakın ve Ortadoğu Memleketlerinin Sosyal ve Ekonomik Tarihinin Bir Kaynağı Gibi", *VI. Türk Tarih Kongresi'ne Sunulan Bildiriler*, Ankara 1967, s. 253-265.

Balcıoğlu, M., *Teşkilât-ı Mahsusadan Cumhuriyete*, İstanbul 2001.

Canard, M., "Djäsüs", *EP*, Leiden 1963, c. II, s. 486-488.

Ferd, A. G., "Düstûr el-kâtib fî ta'yîn el-merâtib", *Kitâb-i Mâh Tarih ve Coğrafya*, V/3-4, Tahran 2002, s. 50-53.

Fesâyî, A. F., "Düstûr el-kâtib fî ta'yîn el-merâtib, eser-i Hinduşâh Nahçivânî", *Kitâb-i Mâh Tarih ve Coğrafya*, V/3-4, Tahran 2002, s. 46-49.

İlter, E., *Milli İstihbarat Teşkilâtı Tarihçesi*, Ankara 2002.

Muhammed bin Hinduşâh Nahçivânî, *Düstûr el-kâtib fî ta'yîn el-merâtib*, (Tash. A. A. Alizâde), c. I-II, Moskova 1964.

Nizamülmülk, *Siyasetnâme*, (Türkçesi: Nurettin Bayburtlugil), İstanbul 1998.

Şenel, M., A. Turhan Şenel, *Stratejik İstihbarat*, Ankara, 1970.

Şeşen, R., *Müslümanlarda Tarih-Coğrafya Yazıcılığı*, İstanbul 1998.

Yakın, A., *İstihbarat Casusluk ve Casuslukla Mücadele*, Ankara 1969.